

HOMOSEXUALITAT I PERILLOSITAT SOCIAL: BASES MÈDIQUES I CIENTÍFIQUES D'UNA LLEI TARDOFRANQUISTA

ANTONI ADAM DONAT;¹ ÀLVAR MARTÍNEZ VIDAL²

¹ AGÈNCIA VALENCIANA DE SALUT.

aad@ouc.es

² UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA.

alvar.martinez.vida@uab.es

Paraules clau: homosexualitat, psiquiatria, medicina legal, franquisme, llei, Espanya, Ley de Peligrosidad y Rehabilitación Social

Homosexuality and social dangerousness: scientific bases of a late Francoist law

Summary: The Spanish Ley de Peligrosidad y Rehabilitación Social, promulgated in 1970 during the late Francoist regime and derogated ten years later at the beginning of the democracy, increased the social exclusion suffered by homosexual persons. This law considered homosexuality as a very perverse sexual tendency, potentially contagious and socially dangerous.

This paper intends to identify the scientific bases in which this law was rooted, specially the psychiatric and legal medical arguments offered by legislators in order to justify a set of preventive and punitive actions against homosexual behaviour.

Key words: homosexuality, psychiatry, legal medicine, Francoist Regime, law, Spain, Ley de Peligrosidad y Rehabilitación Social

Introducció

Al mes d'agost de 1970, les Corts franquistes aprovaren la *Ley de peligrosidad y rehabilitación social*, concebuda per a prevenir i castigar, però

també per a rehabilitar, aquelles persones que manifestaven conductes considerades, segons els legisladors, intrínsecament perilloses per a la societat. D'aquesta manera, brètols, roders, ganduls, borratxos, malalts mentals, homosexuals, prostitutes, proxenetes i altres subjectes marginals esdevenien sospitosos davant la justícia i, en conseqüència, se'ls col·locava en el punt de mira de les forces d'ordre públic. Òbviament, no es tractava d'una novetat en el Codi penal espanyol, ja que aquesta llei tardofranquista actualitzava la primitiva *Ley de Vagos y Maleantes* promulgada l'any 1933, i que ja havia estat modificada el 1954 en un ambient presidit encara per l'autarquia política i econòmica. Respecte a les dues anteriors, la llei de 1970, inspirada en el principi de defensa social, aportava la innovació de pretendre, si més no amb una finalitat al·liconadora, la rehabilitació social del subjecte potencialment perillós.

Des del punt de vista de la medicina i del règim de la sexualitat, l'esmentada llei considerava perilloses totes les manifestacions de les conductes homosexuals, perquè, en qualsevol cas, implicaven el delictes d'escàndol públic. En la pràctica, la nova llei significava una consolidació de l'estigma preexistent i un reforçament de l'exclusió social de l'homosexualitat. Aquest enduriment del marc legal espanyol coincidia, per una banda, amb la derogació, a diversos països europeus, de les legislacions punitives envers l'homosexualitat, i, per una altra, amb el debat, al si de la psiquiatria nord-americana, sobre la condició patològica d'aquesta orientació sexual.

En efecte, a les acaballes dels anys seixanta i principis dels setanta, es va produir una dura i llarga polèmica en el marc de l'Associació Americana de Psiquiatria, polèmica que conduiria a la desclassificació de l'homosexualitat com a malaltia l'any 1973 (Adam Donat & Martínez Vidal, 2002).

A hores d'ara, la singularitat de la situació espanyola, que caminava en direcció contrària al corrent majoritari dels països occidentals, mereix una resposta de l'historiador més enllà de l'eslògan «Spain is different», per altre costat tan representatiu d'una època marcada pel desenvolupament de la indústria turística a gran escala.

Un dels principals instigadors de la reforma de la llei existent va ser Antonio Sabater Tomás, *magistrado-jefe especial de vagos y maleantes de Cataluña y Baleares*, ben conegut llavors per la seua dedicació a l'estudi dels problemes relacionats amb la delinqüència i la marginalitat. L'any 1962 havia publicat un llibre titulat *Gamberros, homosexuales, vagos y maleantes (estudio jurídico-sociológico)* i el 1967, un altre amb el títol *Los delincuentes jóvenes. Estudio sociológico y penal*. Cal dir que en aquestes obres s'esgrimien diverses teories mèdiques per tal de legitimar, amb un revestiment científic, les argumentacions legals que justificaven l'adopció de mesures coercitives contra tots aquells subjectes que Sabater Tomás considerava «perillosos» d'acord amb la doctrina jurídica de la defensa social.

Dins la línia de treball que estem desenvolupant sobre la medicina i el règim de la sexualitat durant el franquisme i la transició democràtica, pretenem analitzar les bases mèdiques i científiques que Sabater Tomás adduïa per acreditar la seua visió de l'homosexualitat i per defensar així que, a la nova llei, l'homosexual, pel fet de ser-ho, fos declarat subjecte perillós.

Antonio Sabater Tomás, expert en perillositat social

S'ha apuntat que la *Ley de vagos y maleantes* de 1954 ja no s'adequava al «desarrollisme» dels anys seixanta. Necessitava modificacions per adaptar-se als nous temps, però sense alterar els valors de la dictadura. Amb l'auge econòmic lligat al Pla d'estabilització, la major permissivitat sexual derivada del nou fenomen del turisme estranger i l'arribada dels anomenats *tecnòcrates* als ministeris, o la conjunció d'aquests i altres canvis polítics i socials, la llei de 1954 quedà obsoleta en poc més d'una dècada. En efecte, el Ministeri de Justícia, per ordre del 4 d'octubre de 1967, va nomenar una comissió encarregada de la reforma de la normativa vigent. Un dels membres de la comissió era Antonio Sabater Tomás, el qual, com s'ha dit, era un jurista de prestigi, reconegut com a expert per la seua condició de *magistrado-juez especial de vagos y maleantes* i membre de l'Associació Internacional de Dret Penal; assessor, a diferents països, en matèria de delinqüència, era autor d'una extensa obra publicada sobre el tema.

Al pròleg de *Gamberros, homosexuales, vagos y maleantes* (1962), l'autor enuncia el principi de defensa social; és a dir, la necessitat de tot un sistema de mesures de seguretat, tant de tipus penal com administratiu, «de policía como efecto de la peligrosidad social, es decir sin delito», a fi i efecte de prevenir la criminalitat. En un capítol específic del llibre, d'unès quaranta-cinc pàgines, es presenta una visió marcadament degradant de l'homosexualitat i els principals arguments mèdics que l'autor fa servir per consolidar i legitimar el seu discurs jurídic, amb el qual pretén demostrar la necessitat d'incloure les persones homosexuals entre els subjectes perillosos que hauria de preveure una futura llei.

Per tal de comprendre millor les propostes de Sabater Tomás sobre el tractament legal de la marginalitat, cal dir que tot el llibre, tant pel que fa a les fonts d'informació com a les dades que addueix i les interpretacions que en fa, està farcit d'arbitrarietats, apriorismes i distorsions. Ell mateix ens fa saber que utilitza un mètode personal que no necessita demostració «por cuanto ha resultado imprescindible utilizar un instrumento propio para enfrentarse con la realidad tratada». I tot seguit afegeix que «ha cuidado con escrúpulo de que este instrumento peculiar de diagnosis, no viniera influido en demasía por sus apreciaciones personales, sino que lo ha contrastado con otros, ya acreditados con firmeza».¹ Així i tot, no diu quins són aquests altres instruments amb els quals l'havia contrastat.

Segons Sabater Tomás, hi havia una tendència a prescindir de discussions teòriques sobre la perillositat i a dividir-la en dues classes: la predelictiva, referida als subjectes que viuen en estat perillós però que encara no han comès delictes, i la postdelictiva, òbviament referida als delinqüents. A més a més, Sabater, d'acord amb les conclusions del IV Congrés Internacional de Dret Penal, celebrat a París l'any 1937, assenyala que el concepte d'estat perillós hauria de formular-se «en términos amplios y generales a fin de facilitar la adaptación de la jurisprudencia a las necesidades sociales».² Així, entre els subjectes perillosos cataloga «los alcohóli-

1. Sabater Tomás, 1962: 11-12.

2. Sabater Tomás, 1962: 25.

cos, los bebedores habituales o la embriaguez habitual»; sense deixar de banda «los enfermos mentales, bien porque han vulnerado la ley, por mostrar síntomas de agitación, por enajenación mental permanente, por cretinismo o imbecilidad». Fins i tot, arriba a incloure-hi «los deficientes de toda clase, los que parecen tener una predisposición al crimen, los sujetos de conducta desarreglada y viciosa o las enfermedades de contagio venéreo [sic]». I, evidentment, no pot deixar fora de la classificació «a los que practicaren el homosexualismo».³

La perillositat social de l'homosexualitat: bases mèdiques i científiques

Pel que fa a l'homosexualitat, Sabater al·ludeix, sense citar-los, a uns anomenats *estudios médico-filosóficos*, segons els quals les pràctiques homosexuals són «una manifestación de la personalidad psicopática, de una personalidad defectuosa de raigambre patológica, invencible e inmodificable».⁴ Això no obstant, malgrat aquests trets tan arrelats, defèn el tractament i l'assistència medicosocial de l'homosexual, ja que «la doctrina científica entiende que el problema social de la homosexualidad debe ser resuelto por la medicina».⁵

Quant a la medicina, Sabater es remunta a obres clàssiques, com ara la *Psycopathia sexualis* de Krafft-Ebing, per descriure casos d'homosexuals criminals. Tanmateix, és Valentín Pérez Argilés, catedràtic de medicina legal de la Universitat de Saragossa, l'autor de referència a l'hora de fonamentar les seues argumentacions mèdiques en defensa de la perillositat dels homosexuals; i, en concret, el *Discurso sobre homosexualidad* que va pronunciar, a la Real Academia de Medicina de Zaragoza, en la sessió inaugural del curs acadèmic el 25 de gener de 1959. En el seu llibre *Gamberros, homosexuales, vagos y maleantes*, Sabater Tomás, reproduint literalment el *Discurso* de Pérez Argilés, afirma que «el fundamento en que descansa la impunidad de la homosexualidad está en el concepto de los estados intersexuales [...]»; i conclou: «el homosexual no es responsable de su homosexualidad, como el diabético no lo es de su diabetes».⁶ Afirmacions que, no cal dir-ho, Pérez Argilés havia pres de Marañón tot i que sense citar-lo (Adam Donat & Martínez Vidal, 2004).

Pérez Argilés —i juntament amb ell, Sabater Tomás— considerava que, malgrat les bases endocrinològiques de l'homosexualitat i de la diabetis, totes dues «malalties» diferien en el perill de contagiositat, inherent a l'homosexual i no al diabètic. Sabater Tomás atribuïa a l'homosexual una capacitat de contagi similar a la del tuberculós que «por odio al resto de la humanidad sana, o desinteresado del riesgo de su contagiosidad, o por ignorancia, etc., se dedique a la siembra de esputos bacilíferos».⁷

En suma, Sabater Tomás, seguint Pérez Argilés, considerava que l'homosexual era responsable de propagar voluntàriament la seua malaltia i defenia, en conseqüència, que se'l

3. Sabater Tomás, 1962: 26-29.

4. Sabater Tomás, 1962: 176.

5. Sabater Tomás, 1962: 176.

6. Sabater Tomás, 1962: 179.

7. Pérez Argilés, 1959: 25-26; Sabater Tomás, 1962: 179-180.

tractés com un subjecte perillós per constituir una amenaça per a la societat. Perillós pel fet de «ser homosexual» alhora que perillós en el sentit que ell entenia el concepte de *perillositat*, és a dir, com un concepte que hauria de formular-se en els termes més amplis i generals possibles. Sabater pensava que els homosexuals es caracteritzen per una intensa vida instintiva, per la qual cosa no tindrien cabuda a la civilització, ja que la societat no pot tolerar aquells instints contraris a les barreres ètiques, culturals i jurídiques, instints que també serien contraris al progrés de la humanitat.⁸

Alguns dels «invertits», segons l'autor, són «sujetos celosos, sádicos, brutales, con manía persecutoria, que castigan, van armados, amenazan de muerte y a veces matan, todo ello producto de su posición homosexual, que no logran dominar».⁹ Per tot això, Sabater Tomás, referint-se al col·lectiu dels homosexuals, escriu: «Es el grupo de mayor criminalidad y delincuencia».¹⁰ I conclou asseverant que el destí més habitual és la presó quan no el manicomi, ja que «no es posible en nuestro ambiente llevar a ellos medidas de prevención».¹¹ A partir de dues característiques —la contagiositat i la criminalitat— inherents als homosexuals, defenia que caldria incloure'ls en una futura llei que prevera la rehabilitació dels subjectes perillosos.

En aquest punt Sabater Tomás coincidia plenament amb el pensament de Vallejo Nágera, psiquiatra oficial del franquisme, que es referia als homosexuals amb denominacions injurioses, com ara «desechos de presidio».¹² En contra de la tendència majoritària, Vallejo postulava la criminalització dels homosexuals, ja que haurien de ser els juristes, i no els metges, els que haurien d'assumir el tractament dels homosexuals:

Más no son los médicos ni los biólogos los que deben decidir sobre la sanción que corresponde a los delincuentes sexuales, sino los juristas, y a ellos endosamos el problema.¹³

En plena dictadura franquista però ja en els anys de l'anomenat *milagro español*, el jurista li prenia la paraula al psiquiatre i plantejava la necessitat d'una reforma que permetera tancar els homosexuals en establiments especials per tal d'aplicar-los mesures rehabilitadores, ja que no era possible aplicar-los mesures preventives. Amb aquestes bases científiques, Sabater Tomás va participar en la comissió que va redactar l'avantprojecte de la *Ley de peligrosidad y rehabilitación social*, llei que va ser promulgada l'agost de 1970 (Terrasa Mateu, 2004). Tanmateix, contra el parer de Sabater Tomás, el nou text legal, només incloïa, entre els supòsits de perillositat, els que practicaren actes homosexuals i no l'homosexualitat *per se*.

8. Sabater Tomás, 1962: 180.

9. Sabater Tomás, 1962: 183.

10. Sabater Tomás, 1962: 183-184.

11. Sabater Tomás, 1962: 184.

12. Vallejo Nágera, 1941: 246.

13. Vallejo Nágera, 1934: 89.

Bibliografia

ADAM DONAT, A.; MARTÍNEZ VIDAL, À. (2002), «La desmedicalització de l'homosexualitat: una simple qüestió de noms?», A: GUASCH, O. (ed.), *Sociologia de la sexualitat. Una aproximació a la diversitat sexual*, Barcelona, Pòrtic, 141-163.

— (2004), «“Consideraciones sobre tan repugnante tendencia sexual”: la homosexualidad en la psiquiatría del franquismo», *Orientaciones. Revista de Homosexualidades*, **7**, 51-72.

PÉREZ ARGILÉS, V. (1959), *Discurso sobre homosexualidad*, Saragossa, Publicaciones de la Real Academia de Medicina del Distrito de Zaragoza.

SABATER TOMÁS, A. (1962), *Gamberros, homosexuales, vagos y maleantes. (Estudio jurídico-sociológico)*, Barcelona, Hispano Europea.

— (1967), *Los delincuentes jóvenes. Estudio sociológico y penal*, Barcelona, Hispano Europea.

TERRASA MATEU, J. (2004), «Estudio jurídico de la legislación represiva franquista», *Orientaciones. Revista de Homosexualidades*, **7**, 83-100.

VALLEJO NÁGERA, A. (1934), *Higiene de la raza. La asexualización de los psicópatas*, Madrid, Ediciones Medicina.

— (1941), *Niños y jóvenes anormales*, Madrid, Sociedad de Educación Atenas.